

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЧИН ТА ПРОЯВІВ ПСИХОГЕННОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ В ДИТИНСТВІ

О.В. Казаннікова

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти,
Херсонський державний університет

Складність процесу формування особистості, наявність факторів негативного впливу в суспільному середовищі відбиваються на свідомості й поведінці певної частини дітей, в яких система моральних, правових, естетичних цінностей ще не знайшла достатнього становлення й зміцнення. З наявних проблем дитинства віку найпоширенішою є такий психологічний розлад як стан дезадаптації. Це одна з найчастіших і найсерйозніших соціальних проблем, що вимагає негайного вирішення на практичному рівні.

Сутність дезадаптованої поведінки дітей віку є тим питанням, яке є предметом наукового пошуку фахівців у галузі психології, медицини, соціології, кримінології, а також педагогіки. Акумулюючи на цьому питанні свою увагу, О.В. Проценко зазначає, що під дезадаптацію в широкому сенсі можна розуміти будь-які розлади адаптації. На думку багатьох психологів стан дезадаптації означає процеси, що виходять за межі психічної норми, але не сягають ступеня хвороби. Дезадаптація являє собою окремі вчинки або систему вчинків, які суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам [4, с.34-39]. Норма – це сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільнота (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів із метою здійснення діяльності (поведінки) установленого зразка (типу). Функціональна роль соціальних норм полягає перш за все в тому, що суб'єкт діє відповідно до їх розпоряджень або вимагає від інших суб'єктів відповідної поведінки. Порушення норм викликає акт відповідної дії (санкцію).

За визначенням Д.М. Ісаєва, реакції дезадаптації в дітей – це відносно короткочасні, спровоковані ззовні розлади, що виникають при зіткненні

особистості з важкими або непереборними обставинами й порушують нормальне пристосування до умов існування. Виникнення дезадаптації можливе не при дезорганізації окремих складників, а тільки при порушенні функціональних можливостей усієї адаптаційної системи в цілому. Деякі спеціалісти оцінюють адаптацію як «передхворобу», тобто ці стани в дітей є факторами ризику й можуть призвести до різних захворювань [2, с.49].

Психогенна дезадаптація – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до соціальних умов у формі порушень поведінки, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, перекручень в особистісному розвитку без ознак вираженої інтелектуальної недостатності. Як вважав О. Захаров, причину виникнення симптому психогенної дезадаптації треба шукати не тільки в самій дитині, а, головним чином, у її взаємодії з навколишнім світом [1, с.81]. Найпоширенішим для більшості дослідників було усвідомлення дезадаптованої поведінки як прагматичного ставлення дитини до соціального і природного середовища.

Д.М. Ісаєв виділяє ситуації підвищеного ризику, що призводять до виникнення дезадаптації в дітей. У дитинстві віці це, по-перше, втрата почуття безпеки, захищеності (ворожа жорстка сім'я, надмірно вимоглива сім'я; поява нового члена сім'ї; суперечливе виховання або зміна його типу; втрата або хвороба близької людини, негармонійна сім'я; вороже оточення за межами сім'ї). По-друге, беззахисність через відрив від сім'ї (переміщення в чужу сім'ю, направлення в дитячу установу, госпіталізація [2, с.20].

Виділяють також соціально-педагогічні ситуації, які сприяють зародженню психогенної дезадаптації. До них належать ситуації «взаємної байдужості», «односторонньої симпатії», «взаємної агресії», «пригнічення активності дитини», «інфантилізації дитини». За таких умов у дитини в мікросоціумі формуються особистісні якості занедбаності; спостерігається дисгармонія психофізіологічного та соціального розвитку, порушення самосвідомості особистості; дитина стає соціально дезадаптованою.

Більшість авторів вважають, що дезадаптивна поведінка не усвідомлюється дитиною дошкільного віку і виникає через спрацьовування механізмів психологічного захисту. Механізми психологічного захисту є вродженими, запускаються в екстремальній ситуації й виконують функцію «зняття внутрішнього конфлікту», тобто виступають як засіб вирішення конфлікту між свідомістю і несвідомим.

І.М. Нікольська, М.Р. Грабовська, вивчаючи проблему психологічного захисту в дітей, дійшли висновку, що дія психічного захисного механізму виражається формулою «конфлікт – тривога – захисні реакції». Конфлікт виступає як результат невідповідності актуальних потреб особистості умовам і нормам навколишнього середовища. Наслідком конфлікту є стан тривоги, суб'єктивне переживання якого сигналізує про порушення внутрішньої рівноваги. Вирішення конфлікту відбувається на несвідомому рівні за рахунок роботи системи психологічного захисту. У захисних процесах беруть участь усі психічні функції, але одна з них може домінувати й брати на себе основну частину роботи з перетворення травмуючої інформації. Психологічний захист здійснюється автоматично, обумовлюючи не представленість у свідомості смислового матеріалу, який був підданий впливу захисту, і неусвідомлюваність самого захисного процесу. Оскільки загальна риса всіх видів захисту – їхня незалежність від свідомих бажань і намірів, то спостерігати можна тільки зовнішні прояви [3, с. 45-49].

Стан, в якому виявляється психогенна дезадаптація позначають терміном «депривація». Найбільш часто термін «депривація» використовують для позначення втрати, позбавлення внаслідок недостатнього задоволення основних психічних потреб. Поняття це склалося на межі психіатрії, психології та педагогіки і останнім часом привертає все більше уваги дитячих педагогів.

Депривація – визначений психічний стан, який виникає в результаті таких життєвих ситуацій, коли дитині не надається можливість задовольняти її основні (життєві) потреби в повному обсязі і протягом достатньо тривалого часу. Саме незадоволення основних життєвих потреб дитини зумовлює

виникнення психогенної дезадаптації, що проявляється в поведінці дитини, особливостях її розвитку, набуваючи своєрідної специфіки в залежності від віку дитини та умов її життя.

Отже, реакції психогенної дезадаптації в дітей – це відносно короткочасні, спровоковані ззовні розлади, що виникають при зіткненні особистості з важкими або непереборними обставинами й порушують нормальне пристосування до умов існування. Виникнення психогенної дезадаптації можливе не при дезорганізації окремих складників, а тільки при порушенні функціональних можливостей усієї адаптаційної системи в цілому. Психогенна дезадаптація – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до соціальних умов у формі порушень поведінки, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, перекручень в особистісному розвитку без ознак вираженої інтелектуальної недостатності. Зовнішніми проявами психогенної дезадаптації є: агресія відносно людей і речей, надмірна рухливість, постійні фантазії, упертість, страхи, нездатність зосередитися на діяльності, невпевненість, підвищена збудливість, конфліктність, замкненість, небажання відвідувати дошкільний заклад, сором'язливість, тривожність, уразливість, ранимість, занепокоєння та інші. В даному питанні привертає увагу ідентичність зовнішніх проявів у поведінці та емоційному стані при різних психічних станах (від крайніх варіантів норми до важких психічних захворюваннях), тому корекційній роботі повинна передувати ретельне діагностування дитини.

У цілому непатологічні форми психогенної дезадаптації відрізняються від патологічних адекватністю зовнішнім впливам, психологічною зрозумілістю. Вони виникають протягом певного проміжку часу внаслідок стресу. Дезадаптивна поведінка не усвідомлюється дитиною дошкільного віку і виникає через спрацьовування механізмів психологічного захисту, які є вродженими, запускаються в екстремальній ситуації й виступають як засіб вирішення конфлікту між свідомістю і несвідомим. Дезадаптована поведінка в дитинстві є реакцією на незадоволення базових потреб дитини – любові,

турботи, піклуванні. Тривале перебування дитини і в таких умовах зумовлює деривацію, яка і формою відповіді на неадекватні умови життя і виховання. Часто розвиток в умовах деривації гальмує психічний розвиток.

Література:

1. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков. СПб.: Союз, 1998. 246с.
2. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей. СПб.: Питер, 2000. 512с.
3. Никольская И.М., Грановская Р.М. Психологическая защита у детей. СПб.: Речь, 2006. 215с.
4. Проценко О.В. Профілактика соціальної дезадаптації дошкільнят. К.: Шкільний світ, 2011. 128с.